

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.362

Дяченко Б.І.,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
факультету міжнародних відносин,
Ужгородський національний університет*

Рошко С.М.,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
факультету міжнародних відносин,
Ужгородський національний університет*

НЕОБХІДНІСТЬ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

THE NEED TO REFORM THE ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC POLICY REGIONS OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Визначено еколого-економічні принципи та розглянуто їх вплив на формування регіональної екологічної політики природокористування в сучасних умовах. Проаналізовано масштаби викидів забруднюючих речовин в атмосферу в розрізі регіонів України, зокрема, у межах Карпатської гірської системи. Акцентовано увагу на заходах щодо покращення екологічної ситуації в Україні.

Ключові слова: еколого-економічні принципи, регіональне природокористування, забруднюючі речовини, екологічна криза, соціально-економічний розвиток.

Определены эколого-экономические принципы и рассмотрено их влияние на формирование региональной экологической политики природопользования в современных условиях. Проанализированы масштабы выбросов загрязняющих веществ в атмосферу в разрезе регионов Украины, в частности, в границах карпатской горной системы. Акцентируется внимание на мерах по улучшению экологической ситуации в Украине.

Ключевые слова: эколого-экономические принципы, региональное природопользование, загрязняющие вещества, экологический кризис, социально-экономическое развитие.

Determined ecological-economic principles and considers their impact on the regional environmental policy of nature in the modern world. Analyzed the extent of emissions of air pollutants in the regions of Ukraine, including in Carpathian mountain range. Attention is given to measures to improve the environmental situation in Ukraine.

Keywords: ecological and economic principles of regional nature, pollutants, environmental crisis, socio-economic development.

Регіональне природокористування як цілісна система взаємовідносин територіально-господарського комплексу продуктивних сил суспільства і природного потенціалу його існування, що розвиваються на основі принципів раціонального природокористування та управління природно-господарською збалансованістю, єдності соціально-економічних демографічних і природних процесів, створює умови для реалізації та використання природних ресурсів як країни, так і її регіонів. Порушення екологічних зв'язків у природі невіддільне від специфіки регіонального соціально-економічного розвитку, історичних традицій формування галузей, наявності природних ресурсів, політики розвитку й територіального розміщення різних галузей виробництва.

Метою даної статті є визначити еколого-економічні принципи та розглянути їх вплив на формування регіональної екологічної політики природокористування у розрізі регіонів України, зокрема, у межах Карпатської гірської системи.

Як відомо, основними принципами регіонального природокористування є: збалансованість природних ресурсів; урахування взаємного впливу компонентів довкілля; оптимальне співвідношення використання територій і природних ресурсів; створення системи природоохоронних територій, яка може підтримувати місцевий екологічний баланс та ін. [1, с. 166]. Фурдичко О., узагальнивши праці Вернадського В. [2] та Восійкова А. [3], виділив низку принципів, які стосуються природокористування:

- 1) єдність використання та охорони природних ресурсів;
- 2) визначення оптимальних норм природокористування;
- 3) нерозривний зв'язок людини з природою;
- 4) комплексний підхід до вивчення та використання природних ресурсів;
- 5) застосування досягнень науки і техніки у природокористуванні [4, с. 90].

Принцип єдності використання та охорони природних ресурсів – один із найважливіших у сучасних умовах, оскільки виходить за рамки однієї держави і має глобальний міжнаціональний характер, а

тому його необхідно реалізовувати спільно, об'єднаними зусиллями всіх держав. Це передусім стосується Карпатської гірської екосистеми, на території якої особливо повинні дотримуватися вимоги цього принципу з боку усіх суміжних держав та їх регіонів.

Карпатська гірська система розміщена в центрі Середньої Європи. Вона представлена своєрідною дугою протяжністю понад 1300 км., з площею – 185 тис. км². Її утворюють паралельні гірські хребти, що тягнуться з північного заходу на південний схід. Неоднакове географічне положення, різниця в геологічній будові, як відмічає Ю. Манівчук, дають підставу поділити гірську систему на три частини – Карпати Західні, Карпати Східні і Карпати Південні. Частину Східних Карпат, розташовану на території України, прийнято називати Українські Карпати. Довжина їх становить 270 км, ширина 70-100 км, а загальна площа з тісно прилеглими територіями – понад 37 тис. км², або 20% від загальної Карпатської гірської системи. Вони охоплюють всю територію Закарпатської, 37,5% Івано-Франківської, 18,6% Львівської та 15,8% Чернівецької областей [5, с. 43].

Карпатська гірська система, поряд з Альпами та Балканами, характеризується найбільшою біологічною різноманітністю на європейському континенті. В Українській частині Карпат інтенсивне природокористування розпочалось пізніше, ніж у Західних Карпатах. Завдяки цьому тут на значних площах збереглися ділянки дикої природи, зокрема унікальні праліси. Питання про їх охорону постало ще на початку ХХ століття, коли було створено кілька лісових резерватів у Чорногорії та Марамороських Альпах для збереження і відновлення зникаючих представників флори та фауни. Особливо активізувалася робота вчених щодо територіальної охорони природи Українських Карпат після Другої світової війни. Вже в 1949 році на північних схилах Чорногірського хребта був виділений цінний лісовий масив площею 3,9 тис. га, який у 1955 році оголошено заповідним.

Велика увага питанням територіальної охорони природи приділялась і на Закарпатті. У 1958 р. на південних схилах гірського масиву Красної, в басейнах

Таблиця 1

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за регіонами *

Регіони	Усього тис. т			2012, % до			У розрахунку на км ² , т			2012, % до		
	2000 ¹	2010	2011	2012	2010	2011	2000 ¹	2010	2011	2012	2010	2011
Україна	5908,6	6678,0	6877,3	6821,1	102,1	99,2	9,8	11,1	11,4	11,3	101,8	99,1
області												
Вінницька	145,6	185,1	169,9	182,7	98,7	107,5	5,5	7,0	6,4	6,9	98,6	107,8
Волинська	35,2	57,2	52,8	50,4	88,1	95,4	1,8	2,8	2,6	2,5	89,3	96,1
Дніпропетровська	939,5	140,5	1157,9	1173,1	834,9	101,3	29,5	35,8	26,3	36,8	102,8	139,9
Донецька	1795,3	1589,9	1729,3	1714,7	107,8	99,1	67,7	60,0	65,3	64,7	107,8	99,1
Житомирська	61,8	87,5	86,8	85,7	97,9	98,7	2,1	2,9	2,9	2,9	100,0	100,0
Закарпатська	40,7	87,1	89,4	72,1	82,8	80,6	2,2	6,8	7,0	5,6	82,3	80,0
Запорізька	333,3	326,1	341,2	316,0	96,9	92,6	12,3	12,0	12,5	11,6	96,7	92,8
Івано-Франків.	184,8	224,9	275,9	249,1	110,8	90,3	13,3	16,2	19,8	17,9	110,4	90,4
Київська	167,5	269,0	278,7	308,1	114,5	110,5	6,0	9,6	9,9	11,0	114,6	111,1
Кіровоградська	80,4	72,2	73,9	73,8	102,2	99,9	3,3	2,9	3,0	3,0	103,4	100,0
Луганська	529,2	599,2	553,5	529,5	88,4	95,7	19,8	27,4	20,7	19,8	72,3	95,6
Львівська	192,9	246,3	256,6	253,9	103,1	98,9	8,8	11,3	11,8	11,6	102,6	98,3
Миколаївська	54,2	83,2	89,9	87,1	104,7	96,9	2,2	3,4	3,7	3,5	102,9	94,6
Одеська	113,5	181,2	173,8	169,0	93,3	97,2	3,4	5,4	5,2	5,1	94,4	98,1
Полтавська	151,9	172,7	181,3	178,9	103,6	98,7	5,3	6,0	6,3	6,2	103,3	98,4
Рівненська	49,7	56,2	62,5	60,4	107,5	96,6	2,5	2,8	3,1	3,0	110,7	96,8
Сумська	81,1	88,9	88,0	80,1	90,1	91,0	3,4	3,7	3,7	3,4	91,9	91,9
Тернопільська	43,3	63,9	65,4	65,0	101,7	99,4	3,1	4,6	4,7	4,7	102,2	100,0
Харківська	268,6	281,4	303,0	319,4	113,5	105,4	8,6	9,0	9,6	10,2	113,3	106,2
Херсонська	64,3	74,2	74,9	73,6	99,2	98,3	2,3	2,6	2,6	2,6	100,0	100,0
Хмельницька	70,0	83,8	83,5	79,7	95,1	95,4	3,4	44,1	4,1	3,9	8,8	95,1
Черкаська	93,1	138,6	140,2	146,4	105,6	104,4	4,5	6,6	6,7	7,0	106,1	104,5
Чернівецька	35,1	44,6	45,4	41,1	92,1	90,5	4,3	5,5	5,6	5,1	92,7	91,1
Чернігівська	64,2	96,7	98,0	93,6	96,8	95,5	2,0	3,0	3,1	2,9	96,7	93,5
міста												
Київ	170,4	265,3	254,5	359,2	135,4	141,1	213,0	331,6	318,1	324,0	97,7	101,8
Севастополь	19,6	20,9	20,9	20,7	99,0	99,0	21,8	23,2	23,2	23,0	99,1	99,1
Довідково: АРК	123,4	141,4	130,1	137,8	97,4	105,9	4,7	5,4	5,0	5,3	98,1	106,0

Розраховано на основі джерела [6, с. 502]

¹ у 2000 р. наводяться дані щодо викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення та автотранспорту, а з 2010 р. включені дані щодо викидів від залізничного, авіаційного, водного транспорту та від виробничої техніки.

Великої і Малої Угольки, створений Угольський лісовий заказник площею 4600 га, а в 1969 р. в басейні Лужанки – Широко-лужанський флористичний заказник площею 5644 га. Таким чином були створені всі необхідні передумови для організації біогеографічно репрезентативного заповідника в регіоні Українських Карпат.

У 1968 році уряд України для збереження унікальних гірських ландшафтів прийняв Постанову про організацію Карпатського заповідника на площі 12,6 тис. га. Більше, як за сорокарічну історію його існування, територія неодноразово збільшувалася. На сьогодні майже 2,5 відсотки території регіону знаходиться під охороною заповідника, що з 1992 року входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. У складі Карпатського біосферного заповідника (КБЗ), загальна площа якого складає 53630 гектарів, налічується шість відокремлених масивів. Заповідні масиви розміщуються на висотах від 180 до 2061 м.н.р.м. у західному, центральному і східному секторах Українських Карпат. Така територіальна структура КБЗ практично повністю репрезентує ландшафтне та біогеографічне різноманіття Східних Карпат. Тут представлені малопорушені та практично незачеплені людською діяльністю передгірні діброви, гірські букові, мішані та смерекові ліси, субальпійські та альпійські луки з сосново-вільховим криволіссям і скельно-лишайниковими ландшафтами. Майже 90% території заповідника вкрито лісами – переважно пралісами. У заповіднику охороняється понад тисячу видів вищих судинних рослин, 64 види ссавців, 173 види птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 23 види риб, понад 10000 видів безхребетних тварин. Тут представлені найкраще збережені карпатські екосистеми, які служать сховищами для багатьох рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин. У заповіднику відмічено 64 види рослин і 72 види тварин, занесених до Червоної книги МСОП і України, а також до Європейського Червоного списку.

Для дотримання другого принципу необхідно визначити оптимальні умови (норми природокористування), передусім щодо

відтворюваних природних ресурсів. Із цим принципом тісно пов'язаний четвертий, який передбачає комплексний підхід до вивчення та використання природних ресурсів з боку суміжних держав Карпатської гірської екосистеми. Ці принципи також безпосередньо взаємопов'язані з принципом нерозривного зв'язку людини з природою. Принцип застосування досягнень науки і техніки в природокористуванні полягає в тому, що НТП має виступати як засіб вирішення протиріч між зростаючими потребами суспільства в природних ресурсах і органічними можливостями природи по їх відтворенню.

Суть і зміст регіональної екологічної політики у природокористуванні охоплюють два її зрізи: перший – екологічна політика держави щодо регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – екологічна політика здійснювана відповідними органами самих регіонів [1, с. 166]. Першу реалізують органи центральної влади, другу – місцеві органи державної влади і самоврядування. Враховуючи, що будь-яка політика покликана обслуговувати певні інтереси, державна політика у сфері екологічної безпеки має забезпечити реалізацію державних регіональних екологічних інтересів і створювати умови для реалізації місцевих екологічних інтересів силами регіонів. Ключова роль у цьому процесі належить законодавчому закріпленню прав і повноважень різних гілок влади, відсутність якого призводить до конфліктів між ними, знижуючи ефективність екологічної політики. Як підкреслює Васюта С., регіональна екологічна політика практично нездійсненна за законодавчого вакууму. У кожному регіоні, як правило, джерелами забруднення довкілля є декілька підприємств (через низку причин, передусім технології виробництва продукції, масштаби діяльності, рівень зношеності обладнання та ін.).

Необхідність регіоналізації екологічної політики, як вважає Васюта С., зумовлена екологічною різноманітністю території України, особливостями соціально-економічних процесів у регіонах, які в історичному, природному, соціальному, економічному аспектах є неоднорідними, оскільки під дією цих факторів відбувалося господарське освоєння територій, сформувалися різні типи вироб-

ничих систем і комплексів, кожен з яких характеризується специфічними видами та масштабами впливу на довкілля [1, с. 166]. З огляду на це екологічна ситуація в Україні, як констатує цитований науковець, має свої територіальні відмінності як за характером та гостротою проблем, так і щодо можливостей їх практичного розв'язання, а тому існує об'єктивна необхідність регіональної диференціації управлінських рішень та практичних дій, спрямованих на стабілізацію і поліпшення екологічної ситуації.

На доцільності регіонального та міжрегіонального (залежно від умов поширення забруднень) регулювання витрат наголошувалося на Всесвітній конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро), оскільки скорочуючи викиди, наприклад в атмосферу, підприємство потенційно може збільшити викиди шкідливих речовин у водойми чи ґрунти. У той же час спалювання відходів сприяє зменшенню забруднення ґрунту за рахунок збільшення викидів в атмосферу, а їх поховання призводить до зворотної ситуації – зменшення забруднення атмосфери за одночасного збільшення твердих відходів. Для забезпечення екологічно сприятливого стійкого соціально-економічного розвитку регіонів необхідна співпраця держави, ділових кіл і широких верств населення. У зв'язку з цим необхідно забезпечити скорочення викидів насамперед на підприємствах, що є дешевшим за перевищення заданого допустимого рівня емісій забруднень у довкілля регіонів. Водночас, як засвідчують наші дослідження, масштаби викидів забруднюючих речовин в атмосферу в розрізі регіонів України мають зростаючу тенденцію (табл. 1).

Аналіз наведеної табл. 1 засвідчує, що, по-перше, обсяги викиду забруднюючих речовин мають тенденцію до збільшення у м. Київ, Київській області, Дніпропетровській, Харківській, Черкаській областях. По-друге, щодо викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку в т на 1 км², еколого небезпечними територіями є м. Київ (у 2012 р. тут на 1 км² викиди забруднюючих речовин склали 324 т при аналогічному показнику в Україні – 11,3), Донецька обл. (64,7 т на 1 км²), Луганська обл. (19,8 т

на 1 км²), а також м. Севастополь (23,0 т на 1 км²) та Івано-Франківська обл. (17,9 т на 1 км²). По-третє, найменші викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря характерні для Волинської, Закарпатської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької та Чернігівської областей. По-четверте, середньонаціональному рівню викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря відповідають території Запорізької, Київської, Львівської, Миколаївської та Харківської областей.

Загострення екологічної кризи в Україні та загрозливий характер стану довкілля, зокрема атмосферного повітря, земельних, водних, лісових ресурсів вимагає істотного посилення ролі держави, її центральних управлінських органів у розв'язанні екологічних проблем у господарській діяльності. У зв'язку із істотними відмінностями у соціально-економічному розвитку регіонів та екологічної ситуації в них, наявністю значної кількості територій підвищеного екологічного ризику й т.зв. «зон екологічного лиха» завданням держави є реалізація таких першочергових заходів: оздоровлення довкілля та реабілітація населення, що проживає в зонах із його найбільш критичним станом і регіонах надзвичайної екологічної ситуації; реальна та ефективна допомога у фінансуванні у регіонах, де розташовано природні об'єкти загальнодержавного значення, заподіяння шкоди яким може призвести до глобальних негативних екологічних наслідків; при виборі регіонів, що потребують пріоритетної підтримки держави у розв'язанні екологічних проблем, слід звернути увагу на величину екологічної шкоди від забруднення та деградації навколишнього середовища й аранжування всіх регіонів на основі порівняння сумарної екологічної шкоди з компенсаційними можливостями кожного із них. В еколого-економічній політиці необхідно дотримуватися переведення економіки на шлях безвідходних, ресурсощадних та високо інтенсивних технологій, створення екологічної природовідтворюваної інфраструктури на основі реалізації державних міжрегіональних програм.

У політиці природокористування доцільно здійснювати планування використання земельних ресурсів, а також приділяти більше уваги правильному співвідношенню полів і лісів. Адже ліси цілюще впливають на довкілля, особливо на сільськогосподарські культури, які стають значно продуктивнішими під дією лісу або лісосмуг. Тому у малолісних регіонах необхідно всіляко зберігати ділянки лісу як природо регулюючі фактори.

Висновки:

1. Досвід України з питань реформування економіки в напрямках створення регульованої ринкової системи господарювання засвідчив про доцільність дотримання еколого-економічних принципів міждержавного та регіонального природокористування. Це передусім стосується Карпатської гірської екосистеми, на території якої особливо повинні дотримуватися найважливіші принципи природокористування, оскільки вона розміщена в центрі Середньої Європи з площею 185 тис. км², а на території України вона охоплює всю територію Закарпатської,

37,5% Івано-Франківської, 18,6% Львівської та 15,8% Чернівецької областей.

2. Суть і зміст регіональної екологічної політики у природокористуванні охоплюють два її зрізи: перший – екологічна політика держави щодо регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – екологічна політика здійснювана відповідними органами самих регіонів. Першу реалізують органи центральної влади, другу – місцеві органи державної влади і самоврядування.

3. Дослідження засвідчують, що стосовно викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрахунку в т на 1 км², еколого небезпечними територіями є м. Київ (у 2012 р. тут на 1 км² викиди забруднюючих речовин склали 324 т при аналогічному показнику в Україні – 11,3), Донецька обл. (64,7 т на 1 км²), Луганська (19,8 т на 1 км²), а також м. Севастополь (23,0 т на 1 км²) та Івано-Франківська обл. (17,9 т на 1 км²). Тому в політиці природокористування доцільно здійснювати планування щодо використання земельних ресурсів, а також приділяти більше уваги правильному співвідношенню полів і лісів.

Список літератури:

1. Васюта С. Регіональне природокористування. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (від. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
2. Вернадский В.И. Избранные сочинения / В.И. Вернадский. – М., 1960. – Т. 5.
3. Восейков А.И. Воздействие человека на природу. – М., 1983. – 252 с.
4. Фурдичко О. Ефективність ресурсно-виробничого потенціалу лісгосподарського комплексу (теорія, методологія, практика) / Львів: Видавництво «Світ», 1995. – 287 с.
5. Манівчук Ю.В. Екологічні системи аграрного виробництва в Карпатах. – Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 1996 – С. 276.
6. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державний служба статистики України; за ред. Осауленка О.Г. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2013. – 551 с.